

Олена Уварова

ПРО ПОХОВАННЯ В ОДЕСІ КОНСТАНТИНОПОЛЬСЬКОГО ПАТРІАРХА ГРИГОРІЯ V

На основі матеріалів Державного архіву Одеської області автором подаються нові відомості відносно обставин поховання в Одесі патріарха Григорія V, жорстоко вбитого за наказом Османського уряду у 1821 р. у Константинополі. Робота містить дані з архівних документів, періодичних видань XIX ст., коментарі – все, що допомагає відтворити хід подій, пов'язаних із знаходженням праху патріарха, його перевезенням до Одеси та проведенням поховальної церемонії.

*“...Тело подвижника в недрах земли сокрыла Одесса,
От Царя-Града приняв, чудо грядущим родам!..”³⁶²*

1821 р. ознаменувався в історії Греції як рік початку визвольної війни від османського панування. Чимало борців полягло в цій війні. Серед них і борець духовний – Константинопольський патріарх Григорій V.

Григорій V (у світському житті – Георгій Ангелопуло) народився в м. Димітсана (Пелопоннес, Греція) за одними даними у 1743 р.³⁶³, за іншими – у 1745 р.³⁶⁴, або у 1751 р.³⁶⁵ Освіту отримав спочатку на батьківщині, потім навчався в Афінах, Смірні³⁶⁶, де був пострижений у ченці, на о. Патмос. По закінченні всього навчального курсу повернувся до Смірни, прийняв сан архідиякона³⁶⁷ і був призначений протосінгелом³⁶⁸, а потім і архіпастирем³⁶⁹ Смірни. У 1798 р. константинопольський клір обрав Григорія патріархом. У подальшому двічі, у 1806 р. і у 1819 р., призивався він на патріарший престол і увесь час перебування на ньому значну увагу приділяв відновленню церков, сприяв заснуванню і підтримці училищ, улаштував грецьку друкарню.

У 1821 р. війська Олександра Іпсиланті повстали проти Османської імперії у Дунайських князівствах. Повстання зазнало поразки, але стало сигналом для подальших дій на території Греції.

Османський уряд, отримавши 2 квітня 1821 р. звістку про повстання Пелопоннесу, звинуватив патріарха у причетності до цього.

362 Стурдза А. С. Память Григория V, патриарха Константинопольского // Москвитянин – 1842. – № 6. – С. 384.

363 Свято-Троицкая (Греческая) церковь в Одессе (1808 – 2001 г.). – Одесса, 2002. – С. 35.

364 Греческая церковь Святой Троицы в Одессе, 1808 – 1908. (Репринтное издание). – Одесса: ОКФА, 1995. – С. 52.

365 Серафимов С. Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – Одесса, 1860. - № 2. – С. 68.

366 Смірна – грецька назва м. Ізмір (сучасна Туреччина).

367 Архідиякон – почесний титул старшого, першого диякона в лаврі, великому монастирі; диякон – службовець при патріарху, священнослужитель нижчого (першого) ступеня церковної ієрархії, помічник священника при богослужінні та здійсненні таїнств.

368 Протосінгел – перший заступник єпископа.

369 Архіпастир – найменування архієрея. Архієреї – загальна назва священнослужителів вищого (третього) ступеня християнської церковної ієрархії (єпископ, архієпископ, митрополит, екзарх, патріарх).

10 квітня, на Великдень, його відвезли на дізнання, і в той же день він був повішений на центральних воротах патріархії. Начальник варти прикріпив до грудей страченого напис: “Цей зрадник був першим винуватцем заколоту, співучасником і співвітчизником заколотників”³⁷⁰. Через три дні тіло патріарха з каменем на шиї було кинуто в море. Але 16 квітня його знайшли біля грецького Іонічного комерційного судна “Св. Спиридон” під англійським прапором³⁷¹, що готувалося до відплиття до Одеси і доставили в одеський порт³⁷². Ці події описують у своїх свідченнях, наданих Одеській портовій карантинній конторі в присутності карантинного інспектора 6 травня 1821 р., шкіпер Ніколо Склаво³⁷³ і пасажери судна “Св. Спиридон”. Їх підтвердив прибулий до Одеси колишній канцлер російського посольства в Туреччині статський радник і кавалер Мінчакі³⁷⁴.

Екіпаж і пасажери судна ще до відправлення довідалися від тамтешніх греків, що Рада міністрів Оттоманського уряду вирішила стратити безчесною смертю Константинопольського патріарха. У перший день Великодня він був викликаний до уряду і повішений катом на воротах патріаршого будинку. Тоді ж були піддані такій смерті в різних місцях міста шість перших архієреїв Синоду, тіла всіх їх залишені були протягом трьох днів для огляду народом на шибениці, а тіло патріарха тягнули по всіх головних вулицях міста для глузування, і кинули у море під суворим наглядом, щоб ніхто не витяг і не поховав.

Пізніше, у ноті турецькому урядові російський посланник у Константинополі Г.О.Строганов заявив, що “безприкладною за жорстокістю була розправа над патріархом східної церкви, учинена на місці виконання їм своїх священних обов’язків у день, що святкується всіма християнами, хоч цей вельмишановний пастир незадовго до цього висловлював турецькому урядові свою найповнішу покірність та лояльність”³⁷⁵.

370 Серафимов С. Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский// Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – Одесса: Гор.Тип., 1860. - № 3. – С. 117.

371 ДАОО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 44-а за 1821 р. – Арк. 109 зв. В історіографію зустрічаються дані про те, що судно це було під російським прапором (Греческая церковь Святой Троицы в Одессе, 1808 – 1908. (Репринтное издание). – С. 54; Свято-Троицкая (Греческая) церковь в Одессе (1808 – 2001 гг.). – С. 46; Серафимов С. Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1860. - № 3. – С. 119). Вказується й інша назва судна – “Святитель Микола” (Свято-Троицкая (Греческая) церковь в Одессе (1808 – 2001 гг.). – С. 46).

372 ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 3. – Ч. 2 за 1821 р. – Арк. 13 – 14.

373 Архівні документи згадують ім'я шкіпера – Ніколо Склаво (ДАОО.-Ф. 1. –Оп. 221. –Спр. 3. – Ч. 2 за 1821 р. – Арк. 15) та Ніколето Склаво (ДАОО. - Ф. 2. – Оп. 1. - Спр. 44-а за 1821 р. – Арк. 109 зв.). Зустрічаємо дані, що його звали Іоанн Склавос (Серафимов С. Блаженный Григорий V, Патриарх Константинопольский // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – 1860. - № 3. – С. 119), Маріно Склаво або Микола Попандопуло-Склаво (Греческая церковь Святой Троицы в Одессе, 1808 – 1908. (Репринтное издание) – С. 54; Одесса 1794 - 1894. К столетию города - Одесса Тип. О.Шульца 1895. – С. 586).

374 Мінчакі Матвій Якович (1769 - ?) – у 1816 – 1820 рр. управляючий комерційною канцелярією місії у Константинополі, 1820 – 1822 рр. – генеральний консул у Бухаресті, у 1824 – 1827 рр. – спочатку із спеціальним дорученням у Константинополі потім повірений у справах там само.

375 Нота посланника в Константинополі Г.А.Строганова турецькому правительству, 6 (18) юля 1821 г. // Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы Российского Министерства иностранных дел (далі – ВПР). – Сер. II. – Т. IV. – М.: Наука, 1980. – С. 208.

У рапорті від 3 травня 1821 р. інспектор Одеської портової карантинної Контори Персіяні повідомив Одеському градоначальнику М.Я.Трегубову³⁷⁶ показання шкіпера Н.Склаво, і просив дозвіл на поховання тіла Патріарха, тому що за звичаєм “тіла людей, що вмерли під час перебування в карантині, ховають за стіною карантинної огорожі”³⁷⁷.

У свою чергу М.Я.Трегубов своїм донесенням на ім'я Херсонського військового губернатора графа О.Ф.Ланжерона³⁷⁸ повідомив про рапорт Карантинної контори³⁷⁹. Бажаючи усунути сумніви щодо ідентифікації особи патріарха, О.Ф.Ланжерон запросив на судно константинопольських греків, які знали патріарха особисто і встигли врятуватися в Одесі, і усі вони впізнали тіло. У посланні від 9 травня 1821 р. на ім'я Одеського градоначальника губернатор повідомляв, що показання про привезене тіло патріарха відправляє до Петербургу³⁸⁰.

Міністр духовних справ і народної освіти князь О.М.Голіцин³⁸¹ у своєму листі від 26 травня 1821 р.³⁸² повідомив О.Ф.Ланжерону про волю імператора поховати Григорія V в Одеській грецькій церкві³⁸³, а обряд за рахунок Херсонської казенної палати доручено провести Сілістрійському митрополиту, єпископу Бендерському й Аккерманському Димітрію, архімандриту³⁸⁴ Феофілу³⁸⁵.

Поширені чутки про несподіване перевезення тіла патріарха Григорія до Одеси та про віддання йому останньої шани сильно розлютили Порту³⁸⁶.

31 травня 1821 р. князь О.М.Голіцин перепровадив О.Ф.Ланжерону з фельд'єгерем Вороновим панагію, наперсний хрест, митру, підризник, епитрахиль, пояс, поручі, сакос, два омофора - великий і малий, сулок³⁸⁷.

376 Трегубов Микола Якович – одеський градоначальнику 1820 – 1822 рр.

377 ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 3. – Ч. 2 за 1821р. – Арк. 13 – 14.

378 Ланжерон Олександр Федорович (1763 – 1831) – граф, генерал російської армії, французький емігрант, Херсонський військовий губернатор (1815 – 1822).

379 ДАОО. - Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 44-а за 1821 р. – Арк. 123 – 124 зв.

380 Там само. - Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 3. – Ч. 2 за 1821 р. – Арк. 21 – 21 зв.

381 Голіцин Олександр Миколайович (1773 - 1844) – князь, міністр духовних справ і народної освіти в 1816 – 1824 рр.

382 ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 3. – Ч. 2 за 1821 р. – Арк. 24 – 25.

383 У виданні «Одеса. До сторіччя міста» знаходимо наступні відомості: “шкіпер Микола Попандопуло-Склаво привіз сюди [в Одесу – О.У.] на своєму бригу тіло страченого і кинутого в море патріарха Григорія. Указом від 22 лютого 1821 р. Государ Імператор повелів поховати його в одеській грецькій церкві з належними почестями” (Одеса 1794 - 1894. К столетию города. - Одеса: Тип.О.Шульца, 1895. – С. 586.) Як бачимо, автори “Одеси” згадують указ від 22 лютого 1821 р., але імовірно, тут відбулася помилка, тому що відомо, що патріарх був страчений 10 квітня, і тільки на початку травня тіло доставили в Одесу.

384 Архімандрит – старший чернечий сан 2-го ступеня священства (перед єпископом), почесний титул настоятелів великих чоловічих монастирів.

385 Феофіл, архімандрит – викладач Закону Божого (законовчитель) у Рішельєвському ліцеї.

386 Див.: Посланник в Константинополе Г.А.Строганов управляющому Министерству иностранных дел К.В.Нессельроде, 28 мая (9 июня) 1821 г. // ВПР. – Сер. II. – Т. IV. – М.: Наука, 1980. – С. 167.

387 ДАОО. - Ф. 1. – Оп. 221. – Спр. 3. – Ч. 2 за 1821 р. – Арк. 26 – 27. (Панагія - невелика ікона Богородиці, нагрудний знак архієреїв. Митра - високий головний убір круглої форми, шитий золотом і прикрашений дорогоцінними каменями; частина богослужбового облачення архієреїв, архімандритів, а також священників, яким право його носіння дається як нагорода.

Церемонія поховання Найсвятішого Константинопольського Патріарха Григорія детально описується в документах ДАОО³⁸⁸.

На початку 10-ї години прибув граф Олександр Федорович Ланжерон, а незабаром за ним – Митрополит Сілістрійський Кирило, митрополит Ієропольський³⁸⁹ Григорій і єпископ Бендерський й Аккерманський Димітрій.

Жалобний хід відбувався у напрямку до Преображенського собору. В усіх церквах дзвонили у дзвони. Вулиці були заповнені безліччю православних, які прибули з Москви, Бессарабії, Тавриди, Молдавії, Волощини та інших місць. Після літургії преосвященні архієреї разом з іншим духовництвом провели панахиду, після якої перед труною священники і диякони поперемінно день і ніч до поховання співали Євангеліє.

19 червня, відбулося поховання тіла. Після літургії відбулося відспівування тіла, відправлене всім міським і прибулим з Кишинівської єпархії духовництвом. Під час співу прибулий з Константинополя проповідник патріаршого дому Костянтин Ікономос³⁹⁰ вимовив надгробне слово грецькою мовою³⁹¹. По закінченні відспівування процесія із Соборної перейшла до Грецької церкви. В Грецькій церкві було проведено малу панахиду, а після проголошення вічної пам'яті, тіло було покладено в кам'яну гробницю, улаштовану в самій церкві.

На третій день поховання єпископ Димітрій, ігумен Городищський і три протоієреї провели заупокійну літургію, після якої з митрополитами Сілістрійським і Ієропольським та іншим духовництвом була відправлена панахида над гробницею патріарха.

Таку ж літургію з панахидою відправив архімандрит Феофіл із протоієреями Старообрядницьким, Грецьким, Карантинним і священником Преображенської Соборної церкви на дев'ятий день поховання.

Підризник (стихар) - довгий одяг із широкими рукавами і з розрізами, скріпленими гудзиками з боків, дияконів і дяків, що надягається при богослужінні, а також нижнє облачення священників і архієреїв. Епитрахиль - приналежність облачення священника: широка стрічка, що надягається попереду поверх підризника або ряси. Поручі - частина богослужбового облачення духівництва: широкі стрічки зі шнурами, що стягують рукави підрясника або підризника у зап'ястя. При надяганні поручів вимовляється молитва, що нагадує про силу Божу і містить прохання просвітити того, хто одягає. Сакос - богослужбове облачення архієрея, що відповідає фелоні у священника. Фелонь - богослужбове облачення священника у вигляді довгого одягу без рукавів; риза. Омофор - частина архієрейського облачення, широка стрічка з зображеннями хрестів, що обгинає ший і спускається одним кінцем на груди, а іншим на спину (великий омофор) або обома кінцями на груди (малий омофор). Сулак (сулок, сулог) - шматок шитої тканини, якою прикрашений архієрейський ціпок.)

388 Там само. – Арк. 21 – 23.

389 Ієрополь – місто в північно-західній частині Малої Азії (Фрігії).

390 Костянтин Ікономос (Економос) (1780 - 1857) – священник, грецький православний вчений і суспільний діяч. Його праці були високо оцінені патріархом Григорієм V. Під час повстання проти турецького ярма (1821 р.) утік із Греції й оселився в Одесі. На запрошення імператора Олександра I, К.Ікономос переїхав з Одеси до Петербургу. Після звільнення батьківщини К.Ікономос повернувся в Афіни (1834 р.), де на нього чекав титул Головного проповідника Елладської Церкви, і присвятив себе суспільної і наукової діяльності.

391 Слова, говоренные в Одессе на греческом языке в 1821 и 1822 годах, при погребении Константинопольского патриарха Григория и при других случаях, Экономом Патриаршеского престола и Проповедником великим Константинопольским и прочих восточных церквей, Пресвитером Константином Экономидом. – С. 1- 26.

Князь О.М.Голіцин у листопаді 1821 р. вислав в Одесу графові О.Ф.Ланжерону 115 екземплярів, надрукованого в Санкт-Петербурзі “Слова...” Костянтина Ікономоса при похованні Патріарха, “для роздачі поселенцям грецької нації”³⁹². У продаж надійшов Життепис Григорія V італійською мовою³⁹³. У 1848 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій установив щорічно справляти панахиду по Григорієві V.

У 1871 р., бажаючи урочисто відсвяткувати 50-ту річницю незалежності Греції, її король Георгій I звернувся до російського імператора Олександра II із проханням про повернення останків патріарха на батьківщину, на що і дістав згоду³⁹⁴. Спочатку патріарх був похований в Афінах у храмі Св.Елефтерії, а потім перепохований у соборі Євангелістрії.

У квітні 1921 р. Григорій V був зачислений до святих мучеників.

25 березня 1997 р. відбулося освячення мармурового надгробка в Грецькій церкві Святої Трійці на місці, де колись спочивало тіло Григорія V. У надгробок була вкладена частина його святих мощів.

Olena Uvarova

On Constantinople patriarch Grigoriy the 5-th Burial in Odesa

On the grounds of documents of Odesa Region State Archives the author presents some new data concerning to circumstances of patriarch Grigoriy the 5-th Burial in Odesa, which was cruelly killed in Constantinople in 1821. The article contains extracts from the archives documents, periodicals of XIX c., commentaries – all what helps to reconstruct course, connected with finding of patriarch body, its delivering to Odesa and conducting of funeral ceremony of event.

УДК 93(477.7)“18”Скальковський

Людмила Новікова

“ИСТОРИЯ НОВОЙ СЕЧИ ИЛИ, ПОСЛЕДНЕГО КОША ЗАПОРОЖСКОГО” А.А. СКАЛЬКОВСЬКОГО НА ДЕМИДІВСЬКОМУ КОНКУРСІ ПЕТЕРБУРЗЬКОЇ АКАДЕМІЇ НАУК

Стаття присвячена участі двох видань монографії А.О.Скальковського “История Новой Сечи, или последнего Коша Запорожского” (1841-1842,1846) у Демидівському конкурсі Петербурзької Академії Наук, який розглядається як важливий чинник активізації місцевих або регіональних наукових досліджень у Російській імперії та Південній Україні у XIX ст.

У першій половині XIX ст. важливим чинником активізації наукових досліджень став конкурс Петербурзької Академії Наук. Заснування заходу

392 Там само. – Арк. 36.

393 Там само. – Арк. 68.

394 Слово, произнесенное первым секретарем греческого Синода архимандритом Аверкием Ламбири в Одесском Кафедральном соборе перед выносом останков патриарха Григория V из собора на пароход Византион, прибывший из Греции за сими останками // Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям. – Одесса: Тип. П.Францова, 1871. – №9. – С.181; Возвращение смертных останков Константинопольского патриарха Григория V из России в Грецию // Там само. – С. 165.